

Medgyesi Márton

Az idősök háztartásai, jövedelmi és vagyoni helyzete a kilencvenes években

Ebben a tanulmányban az idősök jövedelmi helyzetének változását vizsgáljuk a kilencvenes évek folyamán. Az idősök jövedelmi helyzetének alakulását több tanulmány is elemezte az elmúlt években. A tanulmányok egy része a Központi Statisztikai Hivatal adatain alapult (Hancock és Pudney 1997, KSH-SZCSM 1999, Havasi 2000), másik része a TÁRKI háztartás- vizsgálatainak felhasználásával (Medgyesi- Sági- Szivós 1999, Cserna és Szivós 2000, Spéder 2000) készült. A tanulmányok összességében hasonló következtetéseket vonnak le az időskorúak jövedelmi helyzetének alakulásáról az elmúlt évtizedben. Ezek szerint az időskorúak reáljövedelmei, a lakosság más részeinek jövedelmeihez hasonlóan, csökkentek a kilencvenes évek első felében. Az átlagos nyugdíj reálértéke 1989-től mutat csökkenő tendenciát, és az 1996-os mélypontig reálértékének mintegy egyharmadát veszítette el. Ugyanebben az időszakban az átlagos kereset reálértéke is csökkent, de kisebb mértékben, következésképpen az átlagos nyugdíj és átlagos kereset aránya csökkenő tendenciát mutatott. Különösen az évtized első két évében volt jelentős az átlagos nyugdíjnak az átlagos keresetek mögötti lemaradása, 1992 után már csak kisebb mértékű csökkenés következett be (KSH-SZCSM 1999). Ugyanakkor ezt az időszakot, és különösen az évtized elejét a foglalkoztatás erőteljes csökkenése is jellemezte, és a munkájukat elvesztők jövedelmi helyzetében jelentős romlás következett be. Emellett a munkanélküli-ellátások és családtámogatások reálértéke is csökkent, így fordulhatott elő, hogy bár a keresetekhez képest romlott a nyugdíjak értéke, a lakosság egészét nézve a nyugdíjasok relatív jövedelmi helyzete javult (KSH-SZCSM 1999, Ferge 1999, Medgyesi- Sági- Szivós 1999, Spéder 2000). Míg 1987-ben a nyugdíjasok háztartásai jelentős részben az alsó jövedelmi decilisekbe, addig az évtized közepén a harmadik- negyedik- ötödik decilisbe koncentráálódtak (Spéder 2000). A kutatások felhívják a figyelmet, hogy a nyugdíjak intézményileg meghatározott alsó határa és a felülről is erősen korlátozott szintje miatt a nyugdíjak sokkal kevésbé szóródnak, mint a keresetek, és ezért a nyugdíjasok jövedelmei is kevésbé egyenlőtlenül oszlanak el, mint amekkora egyenlőtlenséget a teljes népességben vagy az aktívak között meg lehet figyelni. A gazdaságnak a kilencvenes évek második felében mutatott növekedése a nyugdíjak és a keresetek növekedését is magával hozta. Az átlagos nyugdíjak reálértéke 1996 óta növekedni kezdett, 1998-tól a keresetek is

növekedésnek indultak, így most a gazdasági növekedés kontextusában merül fel az idős/nyugdíjasok abszolút és relatív jövedelmi helyzetének alakulása.

Ezek a tanulmányok azonban a kilencvenes évek közepéig követik az idősök helyzetének alakulását; itt lehetőségünk van arra, hogy a legutóbbi évek eredményeivel egészítsük ki a tanulmányok által felvázolt képet, és így a kilencvenes évek egészére jellemző változásokat áttekinthetjük. Különösképpen a szegénység alakulásának a vizsgálatára helyezzük a hangsúlyt, elsősorban a jövedelmi helyzet alapján azonosítva a szegényeket, de vizsgáljuk a társadalmi helyzetre vonatkozó „szubjektív” véleményeket is. Legtöbbször az aktív korúak csoportjához viszonyítjuk az idősök helyzetét, ill. annak változását, mert feltételezhető, hogy a kilencvenes évek első felére jellemző gazdasági recesszió, ill. a második felében gazdasági növekedés hatása eltérő lesz e két népességcsoport esetében. Az aktív korúak jövedelmi helyzetére értelemszerűen nagyobb hatása van a munkaerő-piaci folyamatoknak, mint az időskorúak csoportjára, amelynek fő jövedelemforrása a társadalombiztosítási nyugdíj. Az elemzés a TÁRKI és a BKE közös Magyar Háztartás Panel kutatásának és a TÁRKI Háztartás Monitor vizsgálatának¹ adataira támaszkodik.

A tanulmány felépítése a következő: elsőként az idősök háztartásainak alapvető jellemzőit tárgyaljuk a 2001-es vizsgálat adatainak alapján. A második fejezetben az idősök jövedelmi helyzetét és annak alakulását vizsgáljuk. Ennek a résznek keretében lesz szó a jövedelmi szegénység jellemzőiről, majd vizsgáljuk az idősök helyét a jövedelemeloszlás egészében. Ezután a harmadik fejezetben összehasonlítjuk az idősöknek és aktív korúaknak a saját megélhetésükről alkotott véleményét. A negyedik fejezetben az idősök háztartási közötti jövedelmi különbségeket vizsgáljuk, majd az ötödik fejezetben a tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottságukat elemezzük.

1. Háztartás-összetétel, gazdasági aktivitás

Ebben a részben az időskorúak háztartásainak összetételét és az időskorúak gazdasági aktivitását vizsgáljuk. Vizsgálatunkban az időskorú népesség a hatvan évnél idősebb személyeket jelenti, míg az aktív korú csoport a 18 és 60 közötti életkorúakat. Az idős népesség 25%-a vezet egyedül háztartást. A várható élettartam nemek közötti eltérése miatt azonban az idős nők között sokkal magasabb, 35% az egyedül élők aránya, míg a férfiaknak csak egytizede él egyedül. Mindezek mellett az idős népességen belül a két időskorú személyből álló háztartás (az esetek döntő többségében időskorú házaspárról van szó) a leggyakoribb háztartástípus, az időskorú egyének 37%-a (a férfiak 47%-a illetve a nők 31%-a) ilyen háztartásban él. Az időskorúak majdnem ugyanekkora hányada viszont olyan

háztartásban él, ahol aktív korú, tehát 18 és 60 év közötti háztartástaggal lakik együtt. Ez természetesen nem jelent automatikusan többgenerációs háztartást, hiszen lehet, hogy olyan házaspárokról van szó, ahol a házastársak egyike már időskorú, a másik még nem. Az idősök 10%-a olyan háztartásban lakik, ahol van aktív korú személy, de nincs dolgozó, tehát munkajövedelemmel rendelkező egyén, míg egynegyedük esetében olyan háztartásokról van szó, ahol az idősök mellett aktív korú személy is él, és dolgozó egyén is van. Az aktív korúakkal egy háztartásban lakók aránya kismértékben különbözik nemek szerint, mindkét ilyen háztartástípus a férfiak között kicsit gyakoribb. A hatvan éven felüliek egy kis része (3%-a) másik két időskorúval lakik együtt. Az életkor növekedésével nő az egyedül élők aránya. Míg a nőknél a 61 és 65 év közöttieknél 12% az egyedülállók aránya, a 75 évnél idősebbek között már 30%-os. Ezzel párhuzamosan az idős házaspárok aránya egyre csökken az életkorral, és a 80 év felettieknek alig több mint egyötödének adatik meg, hogy házastársával élhessen. A dolgozó aktív korúakkal együtt élők aránya a 61-65 év közöttieknél 37%, a 71-75 évesek között viszont már csak 18%, amiben valószínűleg a fiatal felnőtt gyermekek elköltözése játszik szerepet. A nyolcvan évnél idősebbek között azonban ismét megnő (26%-ra) az ilyen típusú háztartásban élők aránya, ami viszont már azzal függhet össze, hogy az idős egyén gondozásra szorul. Némileg meglepő módon nem találtunk lényeges eltéréseket az idősök háztartástípus szerinti megoszlásában a különböző település- típusokban.

Az idősök között meglehetősen alacsony a gazdasági aktivitás foka. A fiatalabbik, 61 és 65 év közötti csoportban 5% a dolgozók aránya, míg az ennél idősebbek között még a két százalékot sem éri el a munkahellyel rendelkezők, illetve önfoglalkoztatók aránya. A 65 év alattiak között 87%, az idősebbek között valamivel magasabb, 94% azok aránya, akik nem is szeretnének már dolgozni. A fennmaradó rész mindkét csoport esetében azt válaszolta, hogy dolgozna, de egészségi állapota megakadályozza ebben.

2. Jövedelmi helyzet alakulása az idősök körében

2.1. Idősök és aktív korúak jövedelmeinek alakulása

Az 1.sz. táblában tüntettük fel a teljes népesség, az aktív korúak és az idősök jövedelemeloszlásának alakulását a kilencvenes években. Az időskorúak jövedelmi helyzetének elemzésekor használt jövedelem-fogalom az éves nettó, rendelkezésre álló háztartási jövedelem. A kutatásokban használt jövedelem-fogalom magában foglalja a munkajövedelmeket, vállalkozói jövedelmeket, tőke és transzferjövedelmeket egyaránt,

valamint a saját fogyasztás céljaira történő mezőgazdasági termelésből származó jövedelmeket, ugyanakkor nem terjed ki az olyan nem monetáris jövedelmekre, mint lakásukban tulajdonosként lakók lakbérére, vagy az ingyenes oktatás, ill. egészségügyi ellátás igénybe vétele. Egy másik jelentős mérési probléma, hogy az aktív korúaknál nagyobb a jövedelmek „alulmérésének” valószínűsége. Az idősöknek legtöbbször csak egy forrásból, nyugdíjból származik jövedelmük, összegét jól ismerik, és legtöbbször hajlandóak is közölni azt a kérdezővel. Eközben egy aktív korú háztartásban többféle, egy éven belül akár többször is változó forrásból, változó összegben származnak jövedelmek, ezeket nehezebb pontosan felidézni, bizonyos jövedelemtípusokról pedig nem is szeretnek beszámolni az emberek. Ez természetesen alapvetően befolyásolja eredményeink érvényességét. Ugyanakkor az idősök jövedelmi helyzetének vizsgálatakor a jövedelmek mérésének eltérő mértékű pontossága csak abban az esetben félrevezető a tendenciák megállapításánál, amennyiben az maga is változik a vizsgált periódus során. Másrészt mondandónk szempontjából lényegesebbek a jövedelemeloszlás alsó 40%-ában játszódó folyamatok. Megkockáztatjuk, hogy a jövedelmek alulmérésének problémája kevésbé jelentős az eloszlásának ebben a részében. A háztartási jövedelem egy fogyasztási egységre jutó értékét minden háztartástaghoz hozzárendeltük².

A Háztartás Panel adatai alapján számítottuk ki az 1992 és 1996 évekre jellemző értékeket, az 1998-as és 2001-es eloszlásokat a Háztartás Monitor vizsgálat adatai alapján kaptuk, minden jövedelemértéket 2001-es árakra számoltunk át. A táblázat az átlag- és medián-jövedelmek értékét tartalmazza, továbbá az egyes kvintilisek³ értékét a mediánjövedelem százalékában tüntettük fel. Ezen kívül a leggyakrabban alkalmazott egyenlőtlenségi indexek értékét láthatjuk.

A népesség reáljövedelme jelentős mértékű csökkenésen ment keresztül 1992 és 1996 között. A teljes népesség mediánjövedelme reálértékben mintegy egyötödével lett alacsonyabb. 1996 és 1998 között újabb 10%-kal csökken a teljes népesség mediánjövedelmének reálértéke, az utána következő három év alatt viszont 23%-os növekedés figyelhető meg. Az kvintiliseknek a mediánhoz viszonyított aránya alapján 1992 és 1996 között, és 1998 és 2001 között is növekedett a jövedelmek egyenlőtlensége, bár a Gini-együttható⁴ értékének változása a kilencvenes évek első felében ezzel ellentétes trendet mutat. Az idősök jövedelmeinek egyenlőtlensége minden esetben kisebb, mint az aktív korúakra, ill. a teljes népességre jellemző egyenlőtlenség. Ugyanakkor az is látható, hogy míg 1992-ben az idősök jövedelmeinek Gini-együtthatója csak kismértékben marad alatta az aktívakénak, addig a későbbi időpontokban jelentős különbség tapasztalható. 1992-ről 1996-ra az aktív korúak egyenlőtlensége növekedett, az alsó kvintilis értéke csökkent a

mediánhoz képest, míg a felső kvintilisé növekedett. Az idősekre jellemző egyenlőtlenség viszont csökkent elsősorban azért, mert az idősekre jellemző jövedelmi skála összességében nyomódott, a 4. kvintilisnek a mediánhoz viszonyított értéke csökkent.

1. tábla

Jövedelmek eloszlása a kilencvenes években

	1992			1996		
	Teljes minta	Aktív korúak	Idős korúak	Teljes minta	Aktív korúak	Idős korúak
1. kvintilis /medián	0,71	0,71	0,78	0,67	0,65	0,80
2. kvintilis /medián	0,90	0,89	0,93	0,89	0,88	0,94
3. kvintilis /medián	1,11	1,12	1,09	1,13	1,12	1,08
4. kvintilis /medián	1,46	1,44	1,38	1,48	1,50	1,32
Medián (Ft)	615629	672888	527315	484243	517077	467234
Átlag (Ft)	761485	824085	650481	560457	600884	517946
Átlagbecslés Szt.hiba (Ft)	13205	19367	22835	5465	8268	7486
Gini (%)	0,32	0,32	0,28	0,29	0,30	0,21
N	5538	3068	1129	4972	2868	911
	1998			2001		
	Teljes minta	Aktív korúak	Idős korúak	Teljes minta	Aktív korúak	Idős korúak
1. kvintilis /medián	0,69	0,67	0,79	0,69	0,65	0,78
2. kvintilis /medián	0,89	0,88	0,93	0,89	0,87	0,93
3. kvintilis /medián	1,11	1,13	1,09	1,14	1,13	1,08
4. kvintilis /medián	1,47	1,48	1,34	1,51	1,50	1,35
Medián (Ft)	441107	465443	434843	541050	591766	500671
Átlag (Ft)	502195	531956	476122	628900	679290	559323
Átlagbecslés Szt.hibája (Ft)	4442	6162	6958	5330	7584	8136
Gini (%)	0,28	0,29	0,20	0,29	0,30	0,21
N	5202	3221	968	5203	3186	1075

Megj: 1992, 1996 MHP, 1998, 2001 Háztartás Monitor alapján. Kvintilisek a megfelelő résznépesség kvintilisei. Forint értékek 2001-es árakon kifejezve

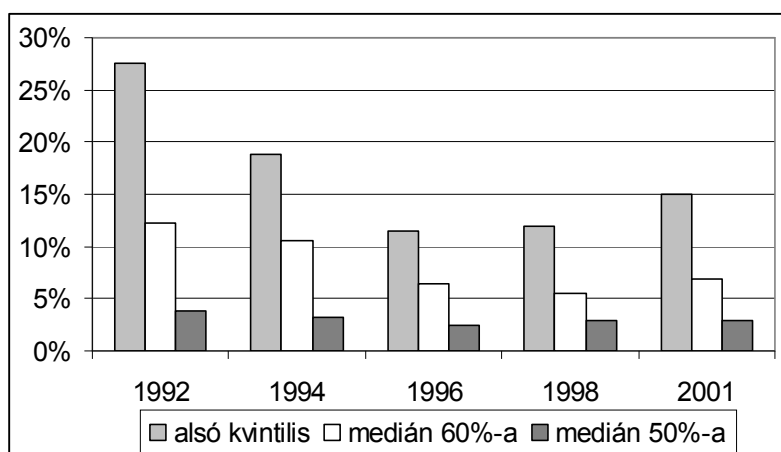
2.2. Szegénység az időskorúak körében

Először a szegénység relatív koncepcióját fogjuk alkalmazni, tehát szegényeknek a társadalom többi tagjához képest kevés erőforrással ellátott egyéneket fogjuk tekinteni. A legkönnyebben értelmezhető szegénységi mérőszám a szegénységi ráta, amely a szegénységi küszöb alatti jövedelemmel rendelkezők arányát fejezi ki. Az 1.sz. ábra a

szegénységi küszöb három lehetséges definíciója (a teljes minta alapján definiált alsó kvintilis⁵, ill. mediánjövedelem 60%-a és 50%-a) mellett mutatja a szegénységi ráta alakulását a kilencvenes években az időskorúak és az aktív korú népesség esetében külön-külön. A szegények aránya az időskorú népességben a kilencvenes évek első felében csökken, 1998 és 2001 között pedig növekszik. Az alsó kvintiliséhez meghúzott szegénységi küszöb mellett számított ráta mutatja a legnagyobb változékonyságot, értéke az 1992-es 28%-ról 1996-ra 12%-ra csökken, majd 2001-re 15%-ra nő. A legalacsonyabb szegénységi küszöbértéknél mért változások kisebb mértékűek: 1992-ben az idősek 4%-a élt a teljes népesség mediánjövedelmének felénél kevesebb jövedelemből, 1996-ban már csak három százalékra volt jellemző mindez, majd a szegénységi ráta 2001-re kismértékben emelkedett.

1. ábra

A szegények aránya az idősek között különböző szegénységi küszöbököt alkalmazva

Az alsó kvintiliséhez, ill. a medián 60%-ánál meghúzott küszöbérték mellett az időskorúakra jellemző szegénységi ráta a kilencvenes évek elején magasabb volt, mint az aktív korúakra jellemző. Az évtized elején az idősek 12% élt a mediánjövedelem 60%-ánál kevesebb jövedelemből, míg ez az aktív korúaknak 8%-ára volt jellemző. Az évtized közepétől (1996-tól) azonban ez megfordul, és míg az időseknek 7%-a tartozik a szegények közé emellett a szegénységi küszöb mellett, addig az aktív korúaknak 12%-a. A kilencvenes évek második felében mindegyik általunk figyelembe vett küszöb mellett magasabb az aktív korúak szegénységi rátája, mint az időskorúaké. Ugyancsak megállapítható, hogy az aktív korúak körében az időseknél tapasztalt tendenciákkal ellentétes irányba változott a szegénységi ráta: 1992-től 1996-ig emelkedett, majd pedig kismértékű csökkenés, ill. stagnálás volt megfigyelhető.

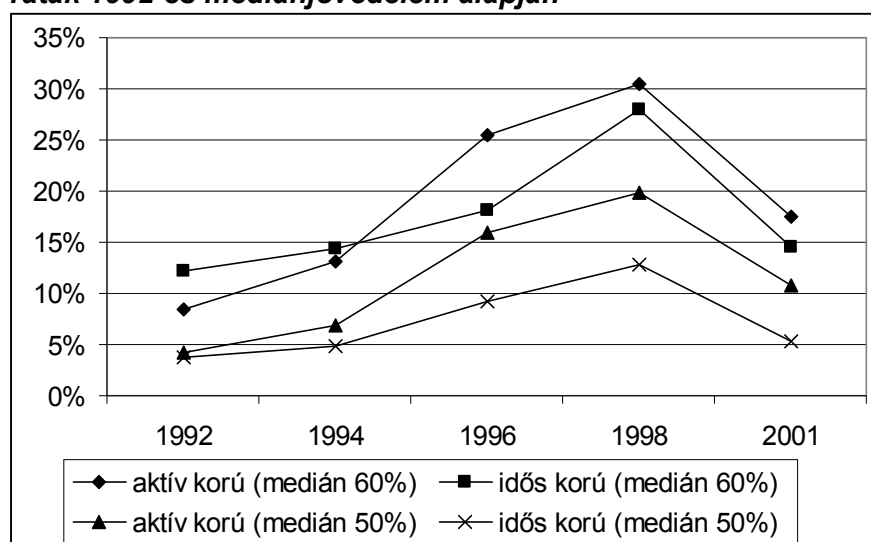
A szegénységi ráta a szegénységi küszöb alatt élők arányát mutatja, ugyanakkor nem méri, hogy mennyivel marad el a szegények jövedelme ettől a küszöbtől. A szegénység

„súlyosságát” fejezi ki az ún. szegénységi rés-arány, ami a szegények átlagjövedelmének szegénységi küszöbtől való átlagos elmaradását fejezi ki százalékos formában. Az aktív korúak között egynegyed körül ingadozik ennek a mutatónak az értéke a medián felénél meghúzott szegénységi küszöb mellett. Megállapítható, hogy az idősök között kisebb a szegénységi rés-arány értéke a teljes vizsgált időszakban, tehát átlagban a szegény idősök jövedelme kevésbé marad el a szegénységi küszöbtől, mint az aktív korú szegényeké. Ugyanakkor a kilencvenes évek végére közeledett a két népességcsoport ebből a szempontból, hiszen míg az évtized elején tíz százalékponttal kisebb volt az idősök körében a szegénységi küszöbtől való átlagos elmaradás, addig 2001-ben már csak négy százalékponttal volt kisebb körükben a szegénységi rés-arány értéke, mint az aktív korúak között. Mind az idősök, mind az aktív korúak között növekedett a szegénység „súlyossága” az elmúlt években, tehát bár a mediánjövedelem fele szegénységi küszöb mellett egyik résznépességben sem változott lényegesen a szegények aránya, ugyanakkor a küszöb alatt levők lemaradása növekedett.

Amennyiben nem relatív, hanem időben konstans szegénységi küszöböt alkalmazunk a szegénység definiálásánál, figyelemmel tudjuk kísérni a reáljövedelmek változásának hatását is. A következő ábrán mutatott szegénységi ráták az 1992-es mediánérték⁶ függvényében meghatározott szegénységi küszöb mellett lettek számítva.

2. ábra

Szegénységi ráták 1992-es mediánjövedelem alapján

Látható, hogy az így számított szegénységi ráták mind az idősök, mind az aktív korúak esetében növekednek a kilencvenes évek első felében, amikor a lakosság reáljövedelmei csökkentek, és csökkennek 1998 és 2001 között, a meginduló gazdasági növekedés időszakában. Az idősök relatív helyzetének az évtized első felében történő javulását is tetten lehet érni az ábrán, hiszen látható, hogy az idősök között lassabban emelkedik a szegénységi ráta 1992 és 1998 között.

2.3. Idősök helye a jövedelemeloszlásban

Láthattuk tehát, hogy az idősök között a szegények, a jövedelemeloszlás legalján levők aránya a kilencvenes évek első felében, a gazdasági recesszió éveiben csökkent, az évtized második felében 1998-tól, a gazdasági fellendülés éveiben viszont növekedett, míg az aktív korúak között ellentétes folyamat figyelhető meg. Kérdés, hogy az idősök relatív helyzetének ilyen változása a jövedelemeloszlás más részein is jellemző-e. Számításaink szerint az idősök között a második jövedelmi ötödbe esők aránya az egész időszakban nagyobb, mint húsz százalék, tehát a szegénynek nem tekinthető, de igen szűkösen élők felülreprezentáltak az idősök között. Az alsó két ötödbe tartozók aránya egyébként 1992 és 1996 között jelentősen, 56%-ról 38%-ra csökken, majd az évtized második felében, ha kisebb mértékben is, de emelkedik. A felső két kvintilisbe tartozó idősök arányának változása ezzel ellentétes irányú, az évtized első felében 24%-ról 35%-ra nő, majd később stagnál, 2001-re pedig 29%-ra csökken. De még az évtized első felében tapasztalt növekedés mellett is a felső két ötödbe (és különösen a legfelsőbe) tartozók alulreprezentáltak az idősök között. Tehát a jövedelemeloszlás egészére jellemző, hogy az idősök relatív helyzete javult az évtized első felében, és romlott az 1997-1998 utáni időszakban. Mindezek mellett jövedelmi helyzetük az „átlagosnál” rosszabb, 2001-ben átlagjövedelmük 18%-kal (mediánjövedelmük 15%-kal) marad el az aktív korúakétól, és a 15% szegény mellett az idősök nagyobb része (56%-a) a 2. és 3. kvintilisbe tartozik.

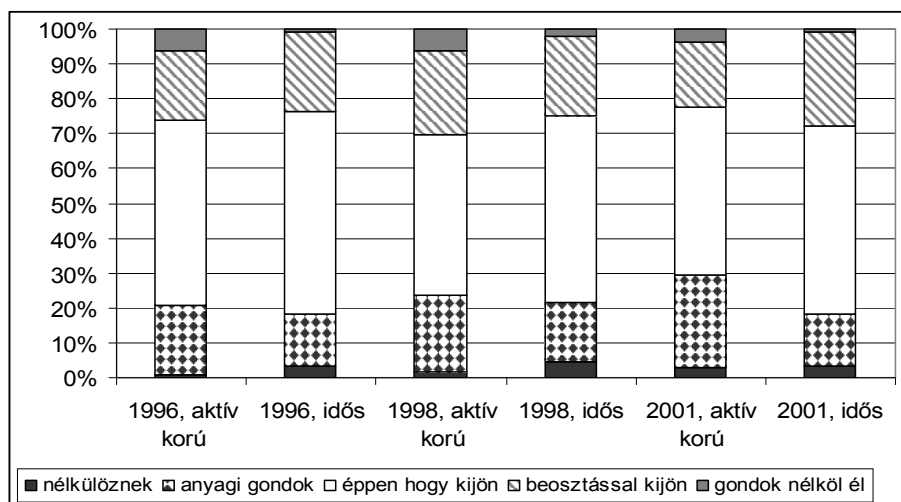
Az idősök relatív helyzetének javulása a kilencvenes évek első felében elsősorban úgy valósult meg, hogy az alacsony jövedelmű aktív korúak jövedelmi pozíciójában jelentősebb romlás következett be, mint az időseknél. Az aktív korúak jövedelemeloszlásában az alsó kvintilis reálértéke 30%-kal csökkent 1992 és 1996 között, míg az időskorúaknál tíz százalékos volt a visszaesés. Tehát az alacsony jövedelmek nagyobb mértékű visszaesése látható az aktív korúaknál. A felső kvintilis reálértékének csökkenése viszont közel azonos (10-15%-os) volt a két csoportban. A folyamat mögött az áll, hogy az évtized első felében a foglalkoztatottság jelentős mértékű csökkenése miatt egyre nőtt azon háztartások aránya, ahol egyik vagy esetleg minden kereső elvesztette munkahelyét, munkanélkülivé vagy

gazdaságilag inaktívvá vált. Elsősorban ezeknek a háztartásoknak a jövedelmi helyzetében történt jelentős romlás magyarázhatja az aktív korúak között az alacsony jövedelmek nagymértékű csökkenését, ill. az idősek között a szegények arányának csökkenését. 1998 és 2001 között mind az idősek, mind az aktív korúak reáljövedelmei növekedtek. Az aktív korúak esetében a mediánjövedelem reálértéke 27%-kal emelkedett ebben az időszakban, az idősek körében ennél alacsonyabb, 15%-os volt a növekedés. Mind az aktív korúaknál, mind az időskorúaknál gyorsabb volt a felső kvintilis növekedése, és összességében minden kvintilisének egyöntetűen 10 százalékponttal csökken az idősek és aktív korúak jövedelmeinek aránya. Tehát míg az idősek relatív helyzetének javulása főképpen a jövedelemeloszlás alján végbemenő folyamatok eredménye volt, addig 1998 után az eloszlás minden részén azonos mértékben romlott az idősek helyzete az aktív korúakhoz viszonyítva.

3. Jóléttel kapcsolatos szubjektív vélemények

A fejezet bevezetőjében említettük, hogy az objektív, azaz a háztartási jövedelem vagy fogyasztás alapján meghatározott szegénység fogalma mellett „szubjektív”, a válaszadónak a saját helyzetére vonatkozó értékelésére alapozó szegénység-megközelítés is létezik. Megkérdeztük a háztartás-kérdőíveket kitöltő személyeket: milyen gyakran fordult elő az elmúlt egy évben, hogy hónap végén pénzzavarba kerülnek. A 3.sz. ábra mutatja időskorúak és aktívkorúak között azok arányát, akik a legnagyobb gyakoriságot jelentő választ adták erre a kérdésre, miszerint náluk havonta fordult elő hó végi pénzzavar az elmúlt évben.

3. ábra
Anyagi helyzet megítélése

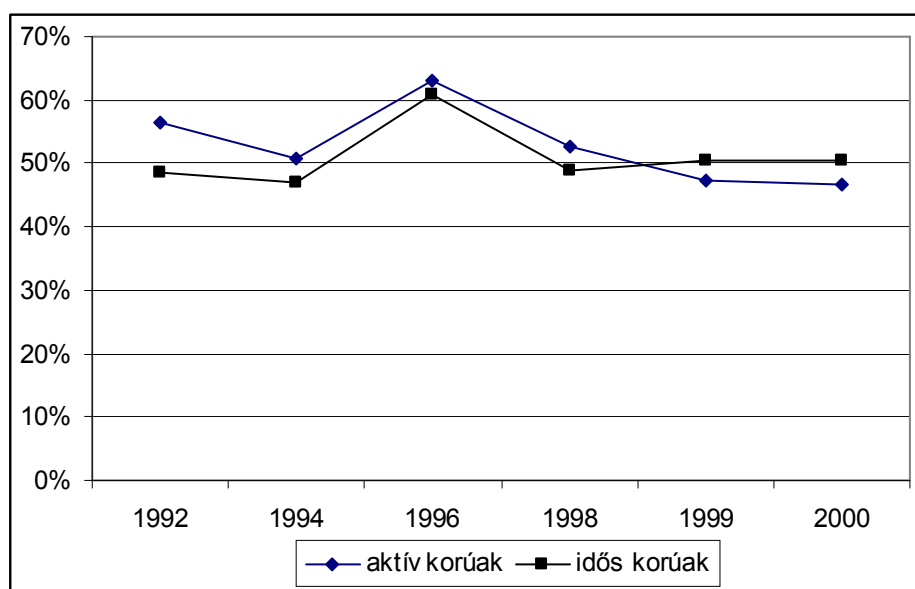
A havonta pénzzavarral küzdők aránya az idősök között 1992-ben egyötöd, 1998-ban egynegyedre növekszik, majd 2001-re visszasüllyed az évtized eleji szintre. Az aktív korúak esetében ezek az arányok mintegy tíz százalékponttal magasabbak mindegyik időpontban, de a havonta pénzzavarral küzdők arányának alakulása nagyon hasonló. Mind az idősök, mind az aktívak körében a havi pénzzavarral küzdők arányának változása a reáljövedelmek alakulásnak pályáját követi: csökkenő jövedelem időszakában nőtt, míg a növekvő jövedelem éveiben csökkent.

Ugyancsak összhangban van a jövedelemadatok alapján kialakult képpel, hogy az idősök között az 1998 utáni időszakban határozottan nagyobb arányban válaszolják, hogy az anyagi helyzetüket az ország lakosainak többségéhez viszonyítva rosszabbnak vagy sokkal rosszabbnak tartják, míg az évtized első felében elhanyagolható volt a különbség a két csoport válaszai között.

A jóléttel kapcsolatos szubjektív indikátorok között akad olyan is, amely megerősíti az aktív korúak és időskorúak relatív jövedelmi helyzetének alakulásáról a jövedelmi adatok alapján kialakult képet. Az aktív korúak között nagyobb arányban voltak a kilencvenes évek első felében azok, akik családjuk anyagi helyzetét romlónak látták a kérdezést megelőző egy évben, 1999-től azonban az idősök körében magasabb ez az arány (ld. 4.sz. ábra).

4. ábra

Családjuk anyagi helyzetének elmúlt évi alakulását romlónak /jelentősen romlónak tartók aránya idősök és aktív korúak között

4. Jövedelmi különbségek az idősök csoportján belül

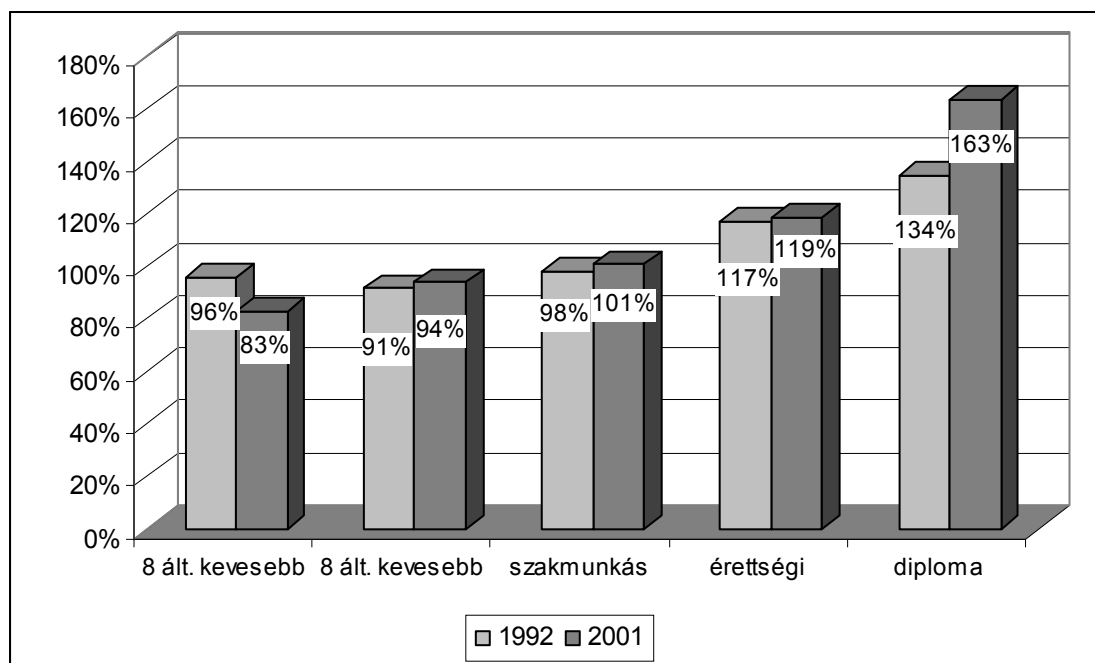
Bár az idősök körében kisebbek a jövedelmi egyenlőtlenségek, mint az aktív korúaknál, ugyanakkor azt is láttuk, hogy a magas, ill. alacsony jövedelmű idősök között is jelentős jövedelmi különbségek vannak. Ebben a fejezetben azt vizsgáljuk, hogy melyek azok az egyéni, illetve háztartási tulajdonságok, amelyek befolyásolják, hogy egy időskorú magasabb vagy alacsonyabb jövedelemmel rendelkezik. Öt ismérvet vizsgálunk, az időskorú személy életkora, iskolai végzettsége, utolsó foglalkozása, a háztartás típusa és településtípus szerint. Az utolsó foglalkozás és az iskolai végzettség változók szerepét azért vizsgáljuk, mert ezek jelentősen befolyásolják a dolgozó egyén bérét, aminek alapján aztán később a nyugdíját meghatározzák. Sajnos a Magyar Háztartás Panel adatbázisában a nyugdíjasok utolsó foglalkozása nem került lekérdezésre, így ennek a változónak a szerepét nem tudjuk vizsgálni az 1992-es adatokon. Az életkor azért lehet fontos tényező, mert az egyre fiatalabb életkori csoportok a gazdaság és a termelékenység növekedése miatt általában többet keresnek aktív korukban, és így átlagban magasabb nyugdíjakra jogosultak. Mivel azonban itt nem a személyi, hanem a háztartási jövedelmek eloszlását vizsgáljuk, ezért a háztartás típusát is figyelembe kell venni. Nem mindegy, hogy az időskorú egyedül él, vagy népesebb háztartás tagja, és hogy a háztartásban van-e aktív személy, stb.

Eredményeink szerint 1992-ben a legjelentősebb különbség az egyes háztartástípusok között található, a dolgozó aktív korúakkal együtt élő idősök átlagjövedelme nyolcvan százalékkal haladja meg az egyedülálló idősök átlagos jövedelmét. Kilenc évvel később az átlagjövedelmek eltérése sokkal kisebb mértékű az egyes háztartástípusok között, az aktív korúakkal egy háztartásban élő idősök átlagos jövedelme mindössze 25%-kal nagyobb az egyedülálló idősök átlagos jövedelmeinél. Az átlagjövedelmek iskolai végzettség szerinti eltérése viszont 2001-ben jelentősebb, mint az évtized elején, amit az 5.sz. ábra is mutat. Elsősorban a legalacsonyabb és a legmagasabb iskolai végzettségeknél történt változás: a diplomás idősök átlagos jövedelmei 2001-ben 63%-kal haladják meg az átlagos jövedelmet, szemben a kilencvenes évek elejére jellemző 34%-os többlettel. Ugyanakkor a 8 általánost végzettek elmaradása az átlagos jövedelemtől mintegy 13 százalékponttal nő. Az utolsó foglalkozás szerepét csak 2001-ben tudjuk vizsgálni. A legnagyobb átlagjövedelmű csoport, a vezetők, értelmiségiek, vállalkozók átlagjövedelme 46%-kal magasabb az idősök összességére jellemző átlagnál, míg a legrosszabb helyzetű, mezőgazdasági munkásként nyugdíjba vonulók csak 82%-át kapják az átlagnak. Valamelyest erősödik a jövedelmek

szóródása településtípus szerint is, hiszen a budapesti idősök átlagjövedelme 1992-ben csak egyötödével haladja meg a községekben élőkéét, míg 2001-ben 50%-kal.

5. ábra

Az idősök relatív átlagjövedelmei az egyes iskolai végzettségi kategóriákban

A háztartási jövedelmeket magyarázó regresszióval is vizsgáltuk az egyes magyarázó változók szerepét, annak érdekében, hogy az egyes magyarázó változók összefüggésének hatását kiszűrjük. Az évtized elején az aktív korúakkal egy háztartásban élő idősök, ill. a budapesti idősök jövedelmi helyzete kedvezőbb az átlagosnál a többi változó hatását is kiszűrve. 2001-ben ezek mellett a hatások mellett kimutatható (*ceteris paribus*) az idősebb korosztályhoz (75-79 évesek, 80 éven felüliek) tartozók magasabb jövedelme, valamint a jövedelmek fokozatos növekedése az iskolai végzettség egyre magasabb szintjein.

5. Tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottság az idősök háztartásaiban

Eddig az idősek és aktív korúak jövedelmi helyzetét hasonlítottuk össze, az éves háztartási jövedelmek alapján. Ez a jólét eloszlásának egy pillanatfelvételét jelenti, ami a háztartások jövedelmeinek időbeni ingadozása miatt kisebb-nagyobb mértékben eltérhet a háztartást hosszabb távon jellemző jóléti helyzettől. Az egyik megoldás ennek vizsgálatára az lenne, ha több év jövedelemadatait vehetnénk figyelembe, és erre az 1992-1997 közötti időszakban a Magyar Háztartás Panel adatbázisa módot is nyújt. A másik lehetőség, hogy a háztartás vagyoni helyzetét vizsgáljuk, ez tudniillik a vizsgálatot megelőző hosszú évek jövedelmeinek és megtakarítási, felhalmozási döntéseinek az eredményeképpen alakul. Az összehasonlíthatóság kedvéért inkább ez utóbbi megoldást választjuk, és a háztartás tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottsága alapján jellemezzük az idősek és aktív korúak háztartásainak vagyoni helyzetét.

A tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottságot egyrészt a különböző cikkekkel való rendelkezés gyakoriságával, majd összevont mutatót képezve is vizsgáljuk. Elemzési szintünk továbbra is az egyén szintje, tehát azt vizsgáljuk, hogy az egyes korcsoportokba tartozó személyek mekkora része él olyan háztartásban, ahol van az adott tartós fogyasztási cikkből (ld. a 2.sz. táblázatban). Látható, hogy az elmúlt évtized folyamán valamelyest javult az idősek háztartásainak tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottsága. A mélyhűtővel, fagyasztóládával rendelkező háztartásban lakó idősek aránya pl. 46%-ról 67%-ra nőtt, de ugyancsak számottevő növekedés figyelhető meg a mikrohullámú sütővel, automata mosógéppel, színes televízióval, videomagnóval rendelkező háztartásban élő idősek arányában. Itt persze többféle hatás keveredik: a növekedés származhat abból, ha egy idős háztartás tartós fogyasztási cikket vásárol, de abból is, hogy tartós fogyasztási cikkekkel jobban ellátott egyének lépik át az időskor küszöbét, sőt abból is, ha egy idős ember költözik a tartós fogyasztási cikkekkel jobban ellátott gyermeke háztartásába.

Az imént tárgyalt kérdések alapján ezután összevont mutatót képeztünk a tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottságra. Ezt úgy végeztük, hogy 0 átlagú és 1 szórású (standardizált) változókká transzformáltuk a fenti ismérveket, és ezeket összeadva kaptuk a tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottságot összefoglalóan jellemző mérőszámot. Ez alapján különítettük el a tartós fogyasztási cikkekkel való rendelkezés ötödeit. Az ötödök megoszlása az aktív, ill. időskorúakon belül (ld. 3.sz. táblázat) meggyőzően mutatja, hogy az időskorúak az általában rosszabbul ellátott háztartásokban laknak mind 1992-ben, mind 2001-ben, és növekedett is az idősek körében a tartós fogyasztási cikkekkel legrosszabbul ellátott ötödbe eső háztartások aránya 34%-ról 41%-ra.

2. tábla

Egyes tartós fogyasztási cikkekkel rendelkező háztartásban lakó idősök aránya az összes idős korún belül

	1992	1996	1998	2001
Hifi- torony	5%	7%	5%	8%
Hűtőszekrény	94%	95%	96%	97%
Mélyhűtő, fagyasztó	46%	61%	60%	67%
Mikrohullámú sütő	5%	13%	17%	24%
Hagyományos mosógép	73%	72%	70%	65%
Automata mosógép	23%	29%	27%	37%
Mosogatógép	1%	1%	1%	1%
Személyi számítógép	3%	3%	4%	4%
Színes TV	50%	71%	76%	85%
Videomagnó	11%	18%	17%	21%
Autó	25%	24%	23%	26%

3. tábla

Az időskorúak ill. az aktív korúak megoszlása a tartós fogyasztási cikkekkel való rendelkezés ötédei szerint

	1992		2001	
	Aktív korúak	Idős korúak	Aktív korúak	Idős korúak
1. ötöd	16,7	34,3	16,1	41,0
2. ötöd	18,4	27,7	16,7	26,9
3. ötöd	21,8	21,5	19,8	16,5
4. ötöd	21,1	8,9	23,3	11,2
5. ötöd	22,0	7,5	24,2	4,5
N	3067	1129	3186	1076

6. Összegzés

Ebben a tanulmányban az idősök anyagi helyzetének kilencvenes évekbeli változását vizsgáltuk. A kilencvenes évek első felében a lakossági reáljövedelmek az 1994-es kiugrást kivéve folyamatosan csökkentek, az évtized vége felé azonban, az 1996-os recessziós mélypont után, mind a gazdaság növekedése, mind a lakosság reáljövedelmei növekedésnek indultak. Ugyanakkor a recesszió és az azt követő fellendülés nem minden társadalmi csoportot érint azonosan. Bár a jövedelmek reálértékének változása tekintetében az idősök helyzete a többi társadalmi csoportéhoz hasonlóan a gazdasági konjunktúra hullámváltozásait követve alakult, relatív jövedelmi pozíciójuk (az aktív korúakhoz viszonyítva) éppen ezzel ellentétesen változott. A reáljövedelmek csökkenésének időszakában (1992 és 1996 között) az idősök körében csökkent a relatív szegénység és jövedelemelosztás alsóbb részein elhelyezkedők aránya, nőtt a felsőbb ötödökbe tartozók aránya. Ebben az időszakban, ahogy más tanulmányok is megállapították (KSH–SzCsM 1999; Ferge 1999; Medgyesi–Sági–Szivós 1999; Spéder 2000) a gazdasági visszaesés idején az alacsony, de biztos jövedelmet jelentő társadalombiztosítási nyugdíj miatt az időseket nem érintette olyan nagymértékű jövedelemcsökkenés, mint például a munkájukat elvesztő rétegeket, ezáltal ebben az időszakban relatív jövedelmi helyzetük a teljes népességhez viszonyítva javulni tudott. A reáljövedelmek emelkedése mellett 1998 és 2001 között viszont romlott az időskorú népesség relatív jövedelmi helyzete az aktív korú népességhez képest, ill. a teljes népességen belül. A gazdasági fellendülés nagyobb mértékben javította az aktívkorú rétegek jövedelmi helyzetét, mint az idősekét.

Összességében az idősök jövedelmi helyzetéről elmondható, hogy a szegények aránya alacsonyabb az időskorúak között, mint az aktív korúaknál, az idősök jelentős része a 2. és 3. jövedelmi kvintilisbe tartozik, tehát általában átlag (ill. medián) alatti a jövedelmi helyzetük. Az anyagi helyzettel kapcsolatos vélekedések is megerősítik a jövedelmi adatok alapján kirajzolódó képet (vagy legalábbis annak nem mondanak ellent), miszerint az idősök anyagi helyzete a társadalom többségéhez képest általában rosszabb, bár körükben a szegények aránya alacsonyabb, mint az aktív korúak körében, és relatív jövedelmi helyzetük 1998 előtt inkább javult, míg azóta romlik.

Megmutattuk azt is, hogy különösen az egyedülálló és az alacsony iskolai végzettséggel rendelkező idősök jövedelmi helyzete nehéz, valamint, hogy az anyagi helyzetre vonatkozó szubjektív vélemények sem mondanak ellent a jövedelmi adatok alapján kapott képnek. Adataink arra is rávilágítanak, hogy bár számos tartós fogyasztási cikk egyre inkább terjed

az idősek között, az idősek továbbra is a tartós fogyasztási cikkekkel az átlagosnál rosszabbul ellátott háztartásokban laknak.

Irodalom

- Cserna Edit és Szivós Péter (2000): Az időskorúak jövedelme és fogyasztása 1999-ben. In: Daróczi- Spéder (szerk.): A korfa tetején. NKI kutatási jelentések 64.
- Ferge Zsuzsa: Reálisan a nyugdíjasok helyzetéről. *Esély* 1999 (6): 34-49.
- Hancock, Ruth– Stephen Pudney (1997): The welfare of pensioners during economic transition: an analysis of Hungarian survey data. *Economics of Transition*, 5 (2): 395-426.
- Havasi Éva (2000): Az idősek jövedelmi helyzete a tények és vélemények tükrében. In: Daróczi- Spéder (szerk.): A korfa tetején. NKI kutatási jelentések 64.
- KSH–SzCsM: *Időskorúak a mai Magyarországon*. KSH–SzCsM, Budapest, 1999.
- Medgyesi Márton–Sági Matild–Szivós Péter: Az idősek jövedelmi helyzetéről. *Esély* 1999 (6): 3-33.
- Spéder Zsolt (2000): Hungary: Getting Better and Becoming Dissimilar. In: Stanovnik, T., Stropnik, N., Prinz Ch. (szerk.): *Well-Being of the Elderly. A Comparison Across Five European Countries*. Ashgate, 53-95.

Jegyzetek

¹ A Magyar Háztartás Panel 1992-től hat éven keresztül követte az induláskor 2000 háztartásból álló mintát. Minden évben részletesen felmérésre került a háztartások jövedelmi, munkaerő-piaci helyzete, valamint adatokat gyűjtöttek a háztartások fogyasztási jellemzőiről, lakáshelyzetéről, tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottságáról, és gazdasági várakozásairól. A Háztartás Monitor felvétel 1998- tól a Panelhez hasonló mintanagysággal és kérdőívvel, de keresztmetszeti mintán vizsgálja a háztartások jóléti helyzetét.

² Formálisan a fogyasztási egységre (ún. ekvivalens háztartástagra) vetített háztartási jövedelem számításának módja: $Y=I/S^e$, ahol Y a háztartási jövedelem, S a háztartás létszáma, e pedig a rugalmassági együttható (a súlyok számításánál használt rugalmassági együttható $e=0,73$).

³ Kvintilisek azok a jövedelemértékek, amelyek a megfelelő sokaságot- jövedelem szerint sorrendbe állítva- öt egyenlő létszámú csoportra osztják.

⁴ $Gini=\{(2/\mu^2)\sum y_i^*j\}-\{(n+1)/n\}$, ahol n a sokaság létszáma, és $i:=1.....n$, továbbá y_i az i -edik egyén jövedelme, és μ , a jövedelmek átlaga. A Gini 0 és 1 közé eső értékeket vehet fel, a nagyobb érték nagyobb egyenlőtlenségre utal. Az együttható a többi indexhez viszonyítva kevésbé érzékeny az eloszlás szélein bekövetkezett változásokra, tehát relatíve az eloszlás közepére érzékeny. (Litchfield 1999)

⁵ Kvintilisek azok a jövedelemértékek, amelyek a megfelelő sokaságot- jövedelem szerint sorrendbe állítva- öt egyenlő létszámú csoportra osztják. Az alsó kvintilis azt a jövedelemértéket jelenti, amelynél alacsonyabb jövedelemmel rendelkezik a mintában szereplő háztartások egyötöde.

⁶ Az 1992-ben a teljes mintára számított medián reálértéke 2001-ben évi 615629 Ft, ami 51302Ft-ot jelent havonta fogyasztási egységenként. A medián 60%-ánál meghúzott szegénységi küszöb mellett szegénynek tekintünk tehát egy egyszemélyes idős háztartást 30781Ft nettó havi jövedelem alatt, egy két idősből álló háztartást pedig 51055Ft nettó havi jövedelem alatt.